

Piotr Olechowski

Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie

ORCID: 0000-0003-4108-2682

„Piszą o Polakach na Ukrainie”. Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych, dotyczących ludności polskiej

Słowa kluczowe

Polacy na Wschodzie, Ukraina, badania naukowe, mniejszość polska na Ukrainie, prace doktorskie

Streszczenie

Artykuł prezentuje przegląd wybranych współczesnych prac naukowych na temat mniejszości polskiej na Ukrainie, przygotowanych na tamtejszych uczelniach wyższych. Analizie poddano rozprawy obronione w latach 2015–2020 na uczelniach w Ostrogu, Kamieńcu Podolskim, Perejaślawiu-Chmielnickim oraz Tarnopolu. Biorąc pod uwagę dostępność całych prac w Internecie, autor zauważa potrzebę zaprezentowania ustaleń ukraińskich badaczy polskim czytelnikom. W ten sposób uzyskają oni możliwość porównania efektów pracy naukowej oraz zapoznania się z szerszym niż rodzimy stanem badań nad mniejszością polską na Ukrainie. Będą mieli także szansę na poznanie bazy źródłowej, zwłaszcza w kontekście archiwów ukraińskich. Pozwoli im to na szybsze i sprawniejsze skompletowanie zawartości poszczególnych fondów (zespołów) w przypadku przyszłych własnych wyjazdów badawczych.

Uwagi wstępne

Wnikliwe badania nad mniejszością polską na terytorium współczesnej Ukrainy przez długi czas nie były możliwe. Po upadku Związku Radzieckiego, nowe pokolenia tamtejszych historyków koncentrowały się przede wszystkim na dziejach własnego narodu i odejściu od radzieckich metod historiograficznych. Takie podejście nie powinno nikogo dziwić, gdyż tematyka Polaków pozostałych na Wschodzie po II wojnie światowej nie znalazła wówczas większego zainteresowania także wśród polskich historyków. Biorąc dodatkowo pod uwagę liczne ówczesne ograniczenia w dostępie do archiwów oraz inne problemy wewnętrzne młodego państwa, nieobecność polskiej mniejszości w tamtejszej historiografii była czymś w pełni zrozumiałym.

Taki stan rzeczy utrzymywał się przez długie lata, aż do 2007 roku, gdy światło dzienne ujrzała fundamentalna monografia, autorstwa Oleha Kalakury¹. Autor omówił w niej sytuację Polaków na współczesnych ziemiach ukraińskich w całym XX wieku. Mimo upływu lat, wciąż jest to najbardziej obszerna praca poświęcona mniejszości polskiej, napisana przez ukraińskiego autora. W kolejnych latach badacz ten opublikował również szereg krótszych tekstów na temat mniejszości polskiej, głównie już w warunkach niepodległej Ukrainy².

Obecnie natomiast z wielką satysfakcją należy odnotować duży wzrost zainteresowania tematyką Polaków na Ukrainie w gronie tamtejszych badaczy. Tylko w ciągu ostatnich kilku lat na ukraińskich uczelniach wyższych młodzi adepci nauki obronili co najmniej trzy rozprawy kandydackie i jedną doktorską, poświęcone Polakom. Dotyczą one zarówno całościowego ujęcia mniejszości polskiej w poszczególnych obwodach (rówieński³, tarnopolski⁴ oraz na tere-

¹ О. Калакура, *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті*, Київ 2007.

² Pełen wykaz publikacji O. Kalakury zob. Калакура Олег Ярославович; <https://ipiend.gov.ua/employee/kalakura-oleh-iaroslavovych/> [dostęp: 30.12.2020].

³ Т.М. Самсонюк, *Поляки рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.)*, Острог 2015 р., дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на правах рукопису; https://chtyvo.org.ua/authors/Samsoniuk_Tetiana/Poliaky_Rivnenschyny_v_umovakh_stanovlennia_radiansko_o_totalitarnoho_rezhymu_1939_1941_rr/ [dostęp: 4.01.2021].

⁴ В.М. Ткач, *Польська національна меншина тернопільщини: соціально-правовий та культурно-освітній аспекти (кінець ХХ–початок ХХІ ст.)*,

nie prawobrzeżnej Ukrainy⁵), jak i jej miejsca w ukraińskim systemie prawnym⁶. Takie interdyscyplinarne ujęcie spowodowało konieczność sięgnięcia do metod badawczych rozmaitych nauk. Dzięki temu, omawiane w niniejszym tekście prace mogą być interesujące nie tylko dla polskich historyków, ale także rodzimych politologów, socjologów, antropologów, kulturoznawców czy etnologów. Dodatkowo, ich dostępność w Internecie daje możliwość zapoznania się z pełnym tekstem bez konieczności wyjazdów do ukraińskich bibliotek uczelnianych. Niektóre z tych prac zapewne nie zostaną nigdy opublikowane z różnych względów (przede wszystkim finansowych), tym samym, gdyby nie udostępnienie ich w sieci, nikt z zainteresowanych badaczy zagranicznych (przede wszystkim polskich) nie miałby szans na lekturę. Biorąc jednak pod uwagę dość słabe rozeznanie rodzimych historyków w zasobach ukraińskich stron internetowych, zauważam potrzebę zasygnalizowania faktu powstania omawianych prac naukowych oraz wskazania miejsca, gdzie można się z nimi zapoznać. Dokonane przeze mnie poniżej krótkie omówienie każdej z dysertacji, pozwoli dodatkowo poznać układ prac, wykorzystaną bazę źródłową oraz najważniejsze tezy autorów.

Cechą charakterystyczną prac naukowych powstałych na Ukrainie jest ich struktura, zazwyczaj bowiem pierwszy rozdział poświęcony jest kwestiom metodologicznym. Ponadto, w tym miejscu omawiany jest dotychczasowy stan badań nad przedmiotowym zagadnieniem, a także baza źródłowa. To pozytywnie odróżnia je od prac

Тернопіль 2018, кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, [на:] https://chtyvo.org.ua/authors/Tkach_Volodymyr/Polska_natsionalna_menshyna_Ternopilschyny_sotsialno-pravovyi_ta_kulturno-osvitnii_aspekty_kinets_Kh/ [dostęp: 4.01.2021].

⁵ С.І.Оліпер, *Громадсько-політичне життя польської меншини правобережної України 90-х рр. XIX – на початку XX століття, Камянець-Подільський 2016 на правах рукопису*; https://chtyvo.org.ua/authors/Oliper_Svitlana/Hromadsko-politychne_zhyttia_polskoi_menshyny_Pravoberezhnoi_Ukrainy_90-kh_rr_XIX_na_pochatku_XX_st/ [dostęp: 4.01.2021].

⁶ В.В. Коцур, *Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст.-початку XXI ст.*, Київ 2020, Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, на правах рукопису; https://chtyvo.org.ua/authors/Kotsur_Vitalii/Natsionalni_menshyny_Ukrainy_v_konteksti_suspilno-politychnykh_transformatsii_90-kh_rr_KhKh_st_poch/ [dostęp: 4.01.2021].

naukowych broniących w Polsce, gdzie przeważnie tego typu kwestie omawiane są we wstępie i nie zawsze w sposób wyczerpujący.

W następnej części pracy autor przechodzi do analizy podejmowanego zagadnienia, najczęściej w kilku rozdziałach. Na końcu umieszcza się wnioski, spis wykorzystanych źródeł i literaturę oraz wszelkiego rodzaju dodatki (tabele, zdjęcia, wykresy, itp.). Trzeba jednocześnie zaznaczyć, iż zazwyczaj prace kandydackie (odpowiednik polskiego stopnia doktora) badaczy ukraińskich różnią się objętością od tych broniących w Polsce, rzadko bowiem przekraczają 300 stron maszynopisu, w dodatku zapisanych większą czcionką („14” Times New Roman). Przypisy umieszcza się przeważnie na końcu każdego rozdziału, co powoduje niejako dublowanie zapisów wykorzystanych opracowań (po raz drugi podaje się je na końcu pracy).

Polskich badaczy może zdziwić także stosunkowo młody wiek, w jakim uzyskuje się stopień kandydata nauk na Ukrainie. Zazwyczaj bowiem tamtejsi naukowcy bronią swoje dysertacje już w wieku 25 lat, podczas gdy w Polsce osiąga się wówczas dopiero stopień zawodowy magistra. W ostatnim czasie natomiast uczelnie ukraińskie zaczęły odchodzić od radzieckiej terminologii „kandydat nauk”, zastępując ją określeniem „doktor filozofii” (Phd), w przypadku obrony prac z zakresu historii.

Wspomnieć wypada jeszcze o jednej istotnej kwestii różniącej postępowania doktorskie (kandydackie) na uczelniach polskich i ukraińskich. Chodzi mianowicie o publikację autoreferatu w formie papierowej broszurki, która następnie jest rozsyłana do wszystkich znawców omawianego zagadnienia (ponadto jest także dostępna w wersji elektronicznej na stronach internetowych). Następnie każdy zainteresowany badacz ma prawo przygotować i nadesłać tzw. widhuk (odpowiedź) na autoreferat. Zawiera on najczęściej podstawowe uwagi o charakterze metodologicznym czy też wskazuje braki w wykorzystanej bazie źródłowej lub literaturze przedmiotu. Oprócz opinii recenzentów, wszystkie tego typu listy są prezentowane podczas publicznej obrony dysertacji. Warto o tym wspomnieć, zwłaszcza iż jest to forma oceny zewnętrznej kandydata do stopnia naukowego niepraktykowana i nieznaną w Polsce. Dzięki niej, osoba otrzymująca stopień naukowy, w przypadku ewentualnej późniejszej publikacji swego dzieła, ma do rozważenia szereg uwag i propozycji uzupełnień/poprawek nie tylko ze strony oficjalnych recenzentów.

Przejdźmy jednak do zasadniczej części niniejszego tekstu, a mianowicie omówienia treści, bazy źródłowej i najważniejszych tez czterech dysertacji naukowych, poświęconych ludności polskiej na Ukrainie. Zostały one obronione na tamtejszych uczelniach wyższych w latach 2015–2020.

Polacy na prawobrzeżnej Ukrainie na przełomie XIX i XX wieku

Pozostając w porządku chronologicznym w zakresie tematyki podejmowanej w omawianych dysertacjach, rozpocząć należy od pracy Switlany Oliper, obronionej na Uniwersytecie im. Iwana Ohijienka w Kamieńcu Podolskim w 2016 roku. Została ona poświęcona zagadnieniom społeczno-politycznym w życiu polskiej mniejszości na terenie Ukrainy prawobrzeżnej od lat 90. XIX wieku do początku dwudziestego stulecia. Dysertacja liczy 275 stron, jednak ponad 80 z nich to spis wykorzystanych źródeł i literatury.

Praca składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy z nich, zgodnie z przywołanym wyżej zwyczajem, omawia dotychczasową historiografię tematu, wykorzystane źródła oraz metodologię badań.

Druga część pracy poświęcona została ogólnemu położeniu ludności polskiej na terenie prawobrzeżnej Ukrainy na przełomie XIX i XX stulecia. Terytorialnie dysertacja obejmuje obszar położony po prawej stronie Dniepru, a więc ziemię kijowską, żytomierską, oraz Podole.

Autorka omawia rosyjską politykę depolonizacyjną oraz socjalno-ekonomiczne warunki życia tamtejszych Polaków. Dochodzi przy tym do wielu interesujących wniosków. Jak wyliczyła, w ciągu ponad stu lat (1795–1897) liczba ludności polskiej w regionie zwiększyła się nieznacznie (z 350 tys. do 412 tys.). W tym samym czasie odsetek Ukraińców wzrósł, jej zdaniem, dwukrotnie. Jako główną przyczynę tego zjawiska autorka podaje represyjną politykę caratu, na skutek przegranych polskich powstań narodowych w XIX wieku. Następnie jednak dodaje, iż rzymskich katolików na omawianym obszarze było bez mała pół miliona, co jednak, zdaniem autorki, nie przekładało się na liczbę etnicznych Polaków⁷.

⁷ C.I. Ozinep, op. cit., s. 85–86.

W rozdziale trzecim autorka przedstawia z kolei znaczenie i udział Polaków w życiu społeczno-politycznym regionu. Jak zauważa, ludność polska odegrała dużą rolę w jego rozwoju gospodarczym i działalności legalnych towarzystw. Jej zdaniem, nieprzejednana polityka caratu przyczyniła się do zawiązania przyjacielskich stosunków polsko-ukraińskich na wielu płaszczyznach, również na gruncie nieoficjalnym. Polacy z prawobrzeżnej Ukrainy aktywnie włączyli się bowiem w podziemną działalność ruchów politycznych, dążących do obalenia ustroju, panującego wówczas w Rosji⁸.

Temu zagadnieniu w latach 1905–1914 poświęcony został czwarty rozdział omawianej pracy. Autorka analizuje w nim udział polskiej młodzieży we wszelkiego rodzaju akcjach protestacyjnych, manifestacjach i strajkach. Jak podkreśla, nawet porażka rewolucji 1905 roku nie przyczyniła się do załamania aktywności Polaków w ruchu opozycyjnym. Przeciwnie, w kolejnych latach znacząco ona wzrosła, na dowód czego autorka podaje, iż ludność polska wydawała wówczas najwięcej tytułów prasowych wśród mniejszości narodowych⁹.

Bogato prezentuje się także baza źródłowa omawianej dysertacji. Autorka wykorzystała zasoby sześciu instytucji archiwalnych, zlokalizowanych na Ukrainie i w Rosji. Najwięcej dokumentów pochodzi z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie (12 zespołów). Oprócz tego, w pracy nie zabrakło lokalnych zasobów archiwalnych, zgromadzonych w instytucjach obwodowych w Winnicy (trzy zespoły), Łucku (jeden zespół), Żytomierzu (trzy zespoły), Chmielnickim (pięć zespołów). Autorka sięgnęła także do zbiorów Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (trzy zespoły). Ogólna liczba przeanalizowanych przez nią jednostek archiwalnych robi wrażenie (296 teczek). Uznanie wzbudza również wykorzystanie polskich wydawnictw źródłowych, wspomnień, encyklopedii, prasy oraz literatury przedmiotu (łącznie ponad 100 pozycji w języku polskim)¹⁰. W zasadzie jedyną uwagą, jaką można by zrobić w tym miejscu są częste w pracy niepoprawne formy zapisów (przykładowo „materiały”, „zbiór dokumentów”, „ekcyklopedia”). W żaden sposób nie dyskredytują one jednak ogromu wysiłku, włożonego przez autorkę w przygotowanie swej dysertacji i jej ogólnej bardzo dobrej oceny.

⁸ Ibidem, s. 117–119.

⁹ Ibidem, s. 186–188.

¹⁰ Ibidem, s. 194–275.

Polacy na ziemi rówieńskiej w latach 1939–1941

Drugą z kolei pracą doktorską, na temat ludności polskiej, obronioną w ostatnich latach na Ukrainie jest dysertacja Tetiany Samsoniuk. Dotyczy ona Polaków na ziemi rówieńskiej w czasach pierwszej okupacji radzieckiej (1939–1941). Autorka, pracownica Państwowego Archiwum Obwodu Rówieńskiego doskonale zna zasób archiwalny tej instytucji, co widać w liczbie jednostek poddanych analizie badawczej (266 teczek wyłącznie z tego archiwum). Ponadto, sięgnęła do zbiorów lokalnego Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w obwodzie rówieńskim (kilkanaście tzw. indywidualnych spraw kryminalnych osób narodowości polskiej) oraz Wydzielonego Państwowego Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie (kilkanaście teczek). Wykorzystała również dokumenty zgromadzone w instytucjach zagranicznych (rosyjskie, amerykańskie), a także przeprowadzone samodzielnie wywiady ze świadkami historii¹¹. W pracy nie brakuje odwołań do wydawnictw źródłowych (ukraińskich, rosyjskich i polskich), a także szerokiej literatury przedmiotu. Istotne znaczenie ma zamieszczony na końcu aneks, zawierający kilkanaście niepublikowanych wcześniej dokumentów archiwalnych. Zawierają one dokładne statystyki ludności polskiej w poszczególnych miejscowościach na ziemi rówieńskiej (wiek, struktura zawodowa, liczba aresztowanych w poszczególnych miesiącach wraz ze wskazaniem, z jakiego paragrafu Kodeksu Karnego USRR zostali zatrzymani).

Moim zdaniem, najistotniejsze znaczenie mają jednak imienne spisy byłych pracowników Policji Państwowej II RP, więźniów politycznych, członków podziemia niepodległościowego¹² z terenu ziemi rówieńskiej (w praktyce ziem obwodu rówieńskiego, utworzonego przez Sowietów po zajęciu tego obszaru w 1939 r.). Z jednej strony pokazuje to stopień infiltracji polskiego środowiska przez radzieckie służby specjalne oraz stosowane metody represji. Współcześnie natomiast znacznie ułatwia pracę naukową przyszłym badaczom, zainteresowanym tym zagadnieniem.

¹¹ Т.М. Самсонюк, *Поляки рівненщини в умовах становлення радянського...*, op. cit., s. 187–246.

¹² Ibidem, s. 246–285.

Dysertacja Tetiany Samsoniuk liczy 275 stron. Strukturę rozprawy tworzą cztery rozdziały. Pierwszy z nich, tradycyjnie omawia kwestie dotychczasowej historiografii zagadnienia, metodologii badawczej oraz bazy źródłowej. W drugiej części pracy autorka koncentruje się na prezentacji wejścia wojsk Armii Czerwonej w granice II Rzeczypospolitej oraz ustanowienia nowych porządków na ziemi rówieńskiej. Bez wątpienia najważniejszym wydarzeniem w odniesieniu do tego regionu było utworzenie na początku grudnia 1939 roku nowego obwodu (rówieńskiego) z ziem dotychczasowych polskich powiatów dubieńskiego, zdołbunowskiego, kostopolskiego, rówieńskiego i sarnieńskiego, wchodzących wcześniej w skład województwa wołyńskiego ze stolicą w Łucku. Nie był to odosobniony przypadek na terenie byłych ziem południowo-wschodnich II RP. Podobnie postąpiono także na obszarze województwa lwowskiego, wydzielając z niego osobny obwód drohobycki.

W kolejnym rozdziale autorka przedstawia niezwykle interesujące zagadnienie, związane z ludnością polską jako obiektem prześladowań ze strony radzieckich organów bezpieczeństwa. Osobno zaprezentowane zostały losy poszczególnych grup tamtejszych Polaków (osadnicy wojskowi – jako kategoria najbardziej represjonowana, byli funkcjonariusze Policji Państwowej II RP oraz żołnierze zawodowi).

Czwarty rozdział poświęcony został działalności polskiego podziemia niepodległościowego. Autorka omawia w nim okoliczności powstania, podział terytorialny i najważniejsze kierunki działań polskich organizacji aż do ich likwidacji.

Na zakończenie T. Samsoniuk przedstawia kilka interesujących faktów, jak choćby odsetek Polaków oskarżonych z artykułu 54-14 KK USRR („aktywna działalność przeciwko ruchowi rewolucyjnemu”), który wynosił niemal 65% wszystkich osób narodowości polskiej, poddanych represjom.

Pozytywnie należy ocenić również wykorzystaną w pracy literaturę przedmiotu, liczącą niemal dwieście pozycji, w tym kilkadziesiąt w języku polskim. Zdarzają się co prawda nieprawidłowe zapisy, lecz w żadnym stopniu nie umniejsza to ogólnej, wysokiej oceny pracy. Pewne zastrzeżenia może budzić jednak sformułowanie tytułu: *Polacy na ziemi rówieńskiej w warunkach tworzenia radzieckiego reżimu totalitarnego 1939–1941*. Taki zapis sugeruje potencjalnemu czytelnikowi objęcie badaniem wszystkich obszarów życia ludności

polskiej na tym terenie w czasach pierwszej okupacji radzieckiej. Zabrakło zatem choćby kwestii szkolnictwa, religii rzymskokatolickiej czy innych aspektów życia codziennego rówieńskich Polaków. Autorka skupiła się za to na zagadnieniach represji systemowej wobec ludności polskiej oraz działalności polskiego podziemia niepodległościowego. W tej sytuacji, warto byłoby uwzględnić w tytule takie właśnie ujęcie problemu.

Dysertacja Tetiany Samsoniuk obroniona została w 2015 roku na Akademii Ostrogskiej w Ostrogu. Wielka szkoda, że praca nie została dotychczas przetłumaczona na język polski i opublikowana w formie monografii, choćby przy wsparciu Konsulatu Generalnego RP w Łucku. Ziemia rówieńska lat II wojny światowej w polskiej historiografii praktycznie nie istnieje, a badania T. Samsoniuk z pewnością wypełniłyby tę „białą plamę”. Autorka ma pewne doświadczenie we współpracy z polskimi instytucjami w zakresie publikacji swoich badań, wydano bowiem w Polsce jej inną książkę, poświęconą jeńcom września 1939 roku¹³. Pozostaje zatem mieć nadzieję, że podobnie stanie się w przypadku pracy na temat Polaków na ziemi rówieńskiej w latach 1939–1941.

Polacy na ziemi tarnopolskiej na przełomie XX i XXI wieku

Obok wskazanych wyżej prac naukowych o charakterze *stricte* historycznym, w ostatnich latach na ukraińskich uczelniach wyższych obroniono również dysertacje o nieco innym charakterze poświęcone Polakom. Interdyscyplinarne podejście badawcze wymusza w takim przypadku niejako temat pracy, obejmujący w dużej mierze czasy współczesne.

W powyższy nurt wpisuje się zatem dysertacja kandydacka autorstwa Wołodymyra Tkacza *Polska mniejszość na ziemi tarnopolskiej: aspekt społeczno-prawny i kulturalno-oświatowy (koniec XX–początek XXI wieku)*, obroniona w 2018 roku na Tarnopolskim Narodowym Pedagogicznym Uniwersytecie im. W. Hnatiuka. Praca liczy 320 stron, z czego niemal 20% zajmują przytaczane dwukrotnie (na końcu każdego rozdziału oraz ponownie na zakończenie całej pracy) wykazy wykorzystanych źródeł.

¹³ T. Samsoniuk, *Jeńcy września 1939 r.*, Łuck 2018.

Dysertacja podzielona została na cztery części. Pierwsza obejmuje metodologię, bazę źródłową oraz dotychczasowe opracowania zagadnienia. Drugi rozdział, o charakterze wprowadzającym, informuje czytelnika o stanie liczbowym Polaków na ziemi tarnopolskiej oraz formach ich komunikacji z ojczyzną. Trzeba przyznać, iż prezentowane przez autora statystyki wyglądają bardzo skromnie. W odróżnieniu od ziemi lwowskiej, na której znajdują się ośrodki ze znacznym odsetkiem ludności polskiej (Mościska, Sambor czy nawet typowo polskie wsie jak Strzelczyska), na terenie dzisiejszego obwodu tarnopolskiego po prostu takich miejsc nie ma. Przyczyn tego zjawiska szukać należy przede wszystkim w następstwach II wojny światowej i masowych wyjazdach Polaków w nowe granice ojczyzny. Ziemia tarnopolska, z racji swego położenia geograficznego, jako pierwsza zaznała „dobrobytu” państwa radzieckiego, po wejściu wojsk Armii Czerwonej, stąd też ewakuacja ludności polskiej miała tutaj znacznie większy wymiar.

Jak wynika z ustaleń autora, w 1989 roku w obwodzie tarnopolskim mieszkały zaledwie 6 704 osoby narodowości polskiej. Dawało to jedynie 0,58% wszystkich mieszkańców. W kolejnym spisie ludności, przeprowadzonym na Ukrainie w 2001 roku liczba ta zmniejszyła się niemal o połowę, do 3 856 osób. Co prawda zdaniem aktywistów z lokalnych polskich towarzystw kulturalnych miała ona wynosić nawet 25 tys., ale było to oczywiście znacznym zawyżeniem tej statystyki. Wyraźnym liderem pod względem procentowego udziału ludności polskiej w ogóle społeczeństwa był rejon podwołoczyski, *notabene* położony tuż przy dawnej granicy II RP i ZSRR (kolejowe przejście graniczne). Odsetek Polaków wynosił tam 4,57% wobec wszystkich mieszkańców. W pozostałych częściach obwodu tarnopolskiego było już znacznie gorzej. Jedynie w czterech jednostkach administracyjnych (rejony trembowlański, czortkowski i husiatyński oraz miasto Tarnopol) odsetek ludności polskiej przekraczał 0,5% ogółu¹⁴.

Jako przyczynę znacznego (i ciągłego) spadku liczby Polaków w obwodzie tarnopolskim, autor podaje możliwość łatwego wyjazdu do ojczyzny oraz postępującą asymilację z ukraińską większością. Trudno się z tym nie zgodzić, zwłaszcza wobec coraz częstszych

¹⁴ В.М. Ткач, *op. cit.*, s. 89–96.

przypadków małżeństw mieszanych, w których nie zawsze pielęgnuje się język oraz tradycję obu stron.

W rozdziale trzecim autor prezentuje szczegółowo warunki powstania i obecnego funkcjonowania polskich towarzystw o charakterze kulturalno-oświatowym. Wymieniając główne kierunki ich działalności, zauważa także istotną rolę polskiej mniejszości w zakresie nawiązywania relacji partnerskich między miastami w obu państwach.

Najbardziej interesujący jest moim zdaniem rozdział czwarty, omawiający współczesną działalność polskiej mniejszości w kilku aspektach. Mowa jest o zachowaniu i pielęgnowaniu polskiej spuścizny historyczno-kulturowej, odbudowie i funkcjonowaniu parafii rzymskokatolickich, nauczaniu języka polskiego w sobotnio-niedzielnym szkołach oraz państwowych uczelniach ukraińskich, a także działalności polskich grup muzycznych.

Szczególnie ciekawie przedstawia się część poświęcona odnowieniu struktury Kościoła łacińskiego na terytorium obwodu. Autor przedstawia w niej walkę rzymskich katolików o zwrot budynków sakralnych, na czele z długoletnimi staraniami w sprawie budynku kościoła dominikanów w Tarnopolu (niestety bez powodzenia). Obecnie świątynia ta jest użytkowana przez grekokatolików, natomiast jedyny kościół rzymskokatolicki w stolicy obwodu wybudowano dopiero w 2009 roku¹⁵. Poza tym na terenie miasta łacińskie msze święte regularnie odprawiane są jeszcze w kaplicy na Cmentarzu Mikulinieckim. Jak ustalił autor, w 2017 roku na terenie obwodu tarnopolskiego funkcjonowało 88 parafii rzymskokatolickich. Jednocześnie prawidłowo zauważył postępującą ukrainizację liturgii i coraz częstsze odchodzenie od języka polskiego. Tendencja ta jest obecnie w zasadzie nie do odwrócenia, wskutek czego kwestią czasu wydają się całkowite odejście od polszczyzny (poza nielicznymi wyjątkami) w perspektywie kilkunastu/kilkudziesięciu lat. Nie jest to jednak wyjątek w skali całego terytorium Ukrainy. Widać to także w innych miastach – choćby w Żytomierzu, uznawanym za jedno z największych skupisk osób polskiego pochodzenia. W tamtejszym kościele oo. franciszkanów, zajmujących się w dużej mierze ewangelizacją młodzieży, na siedem niedzielnych mszy św. zaledwie jedna

¹⁵ Ibidem, s. 191–203.

odprawiana jest w języku polskim (w dodatku o godzinie 7 rano, co raczej nie sprzyja obecności zbyt dużej liczby osób)¹⁶.

We wnioskach końcowych omawianej pracy, autor przedstawia najważniejsze ustalenia swoich badań. Podkreśla przy tym małą liczebność polskiej mniejszości na ziemi tarnopolskiej, jej silny związek z religią rzymskokatolicką oraz progresywną działalność punktów nauczania języka polskiego.

Baza źródłowa, wykorzystana przez autora jest bogata. Ze zrozumiałych względów (podjęcie w badaniach współczesnej tematyki), przeważają w niej materiały prasowe, internetowe oraz akty normatywne, wydane już za czasów niepodległej Ukrainy, mimo tego autor sięgnął również do źródeł archiwalnych, zlokalizowanych w Kijowie oraz Tarnopolu. Ma to duże znaczenie, szczególnie w kontekście wskazanych wyżej prób odzyskania budynków sakralnych przez polską mniejszość na początku lat 90. XX wieku.

Interesujące są także zamieszczone na końcu tekstu dodatki statystyczne (liczba Polaków we wszystkich rejonach obwodu wg spisów z 1989 r. i 2001 r., a także odsetek osób narodowości polskiej wśród wszystkich mieszkańców). Największe znaczenie mają jednak dwa ostatnie dodatki, dotyczące cmentarzy i miejsc polskiej spuścizny kulturowej. Autor zamieścił bowiem szczegółowe informacje o stanie zachowania, liczbie pochówków, grobowców oraz pojedynczych mogił na 78 nekropoliach rzymskokatolickich w obwodzie. Dodał również wykaz kilkudziesięciu miejsc na ziemi tarnopolskiej, w których zachowały się elementy polskiego dziedzictwa narodowego.

Podobnie jak pozostali autorzy omawianych w niniejszym tekście ukraińskich dysertacji naukowych, również W. Tkacz nie ustrzegł się szeregu błędnych zapisów w języku polskim (podając wykorzystaną literaturę). Generalnie jednak jego praca jest wartościowym opracowaniem, godnym opublikowania, po dokonaniu tłumaczenia na język polski.

¹⁶ Zob. Парафія св. Йоана з Дуклі. Розклад служб; <https://www.janzdukli.org.ua/rozklad-služhb/> [dostęp: 4.01.2021].

Polacy na Ukrainie w kontekście społeczno-politycznych transformacji lat 90. XX–początku XXI wieku

Ostatnią pracę, którą pragnę poddać analizie, autorstwa Witalija Kocura, odróżnia od pozostałych kilka istotnych elementów. Po pierwsze, jest to dysertacja doktorska, która odpowiada polskiej habilitacji (drugi stopień naukowy), obroniona w 2020 roku na Uniwersytecie w Perejasławiu-Chmielnickim¹⁷. Po drugie, dotyczy nie tylko ludności polskiej we współczesnej Ukrainie, ale odnosi się do wszystkich mniejszości narodowych w tym państwie. Po trzecie, jest znacznie bardziej obszerna od pozostałych – liczy ponad 500 stron maszynopisu. Taka objętość przekłada się także na strukturę dysertacji – ma ona siedem rozdziałów. W poszczególnych częściach, autor przedstawia przede wszystkim formalno-prawne aspekty funkcjonowania mniejszości narodowych na Ukrainie, z podziałem na wydzielone okresy. Obejmują one wszystkie lata niepodległego państwa ukraińskiego od 1991 do 2020 roku. W początkowych partiach pracy autor skupia się na latach 90. XX wieku (pierwsza połowa – funkcjonowanie mniejszości u progu niezależności, druga połowa – główne tendencje państwowej polityki etnicznej). W kolejnych częściach koncentruje się z kolei na pozycji mniejszości narodowych na przełomie tysiącleci. Co istotne, szczegółowo opisuje udział i rolę przedstawicieli różnych grup narodowościowych w pomarańczowej rewolucji.

Trzy kolejne rozdziały pracy dotyczą czasów po przemianach politycznych, rozpoczętych w 2004 roku. Pierwszy z nich (piąty w ogólnej strukturze pracy), skupia się na latach 2004–2010, drugi natomiast prezentuje sytuację mniejszości narodowych na Ukrainie w kolejnych czterech latach, aż do wybuchu rewolucji godności na przełomie 2013/2014 roku. W ostatnim (siódmym) rozdziale dysertacji, który dotyczy kilku ostatnich lat, autor koncentruje się przede wszystkim na ukazaniu ukraińskich mniejszości narodowych w warunkach nieogłoszonej przecież oficjalnie wojny ukraińsko-rosyjskiej.

W pracy omówione zostały wszystkie mniejszości narodowe na Ukrainie, stąd też w odniesieniu do Polaków nie znajdziemy tam zbyt wielu szczegółowych informacji, poza zasadniczym poparciem z ich strony dla polityki przemian w różnych okresach. Mimo to,

¹⁷ B.B. Коцур, op. cit.

moim zdaniem, każdy polski badacz, podejmujący w swoich pracach tematykę współczesnych Polaków na Ukrainie, powinien zapoznać się z dysertacją autorstwa Witalija Kocura. Dzięki wnikliwej lekturze tekstu pozna bowiem przede wszystkim prawne i społeczne warunki funkcjonowania tej grupy narodowościowej w najnowszych dziejach państwa ukraińskiego. Będzie mógł także porównać losy Polaków z doświadczeniami innych mniejszości, a także skorzystać z niezwykle obfitej literatury podanej w bibliografii. Z uwagi na współczesność tematyki, autor nie dokonał klasycznego podziału wykorzystanych źródeł, jednakże ogólna liczba przeanalizowanych opracowań robi wrażenie (łącznie ponad tysiąc pozycji)¹⁸.

Podsumowanie

Tematyka Polaków na Ukrainie obecnie cieszy się już pewnym zainteresowaniem tamtejszych badaczy. Widać to dobrze na przykładzie omówionych wyżej czterech dysertacji naukowych, obronionych na uczelniach ukraińskich w ciągu ostatnich pięciu lat. Co istotne, podejmowane zagadnienia badawcze, związane z ludnością polską na Ukrainie, odnoszą się do różnych okresów w historii XX wieku (częściowo także XIX oraz XXI stulecia). Pozwala to stwierdzić, że tamtejsi historycy nie tylko odeszli już od najpopularniejszego wciąż okresu międzywojennego, ale także wyszli częściowo poza obszar Galicji, który również cieszył się największym zainteresowaniem.

Jako przyczynę większego zainteresowania ukraińskich historyków tematyką mniejszości polskiej w ich kraju, wskazać można przede wszystkim wydarzenia z ostatnich lat. Mam tu na myśli nie tylko wyraźne i częste gesty poparcia na szczeblu politycznym, ale przede wszystkim liczne wyjazdy obywateli Ukrainy nad Wisłę. Z pewnością przyczyniły się one do lepszego poznania sąsiedniego narodu, którego przedstawiciele mieszkają także w państwie ukraińskim.

Wskazane byłoby jednak, co zostało zasygnalizowane już w niniejszym tekście, większe zainteresowanie tymi zagadnieniami polskich instytucji państwowych, zwłaszcza w kontekście przetłumaczenia oraz wydania drukiem niektórych spośród obronionych dysertacji. Treść tych prac odnosi się przecież wprost do polskiej mniejszości we współczesnej Ukrainie, a więc jest niezwykle istotna

¹⁸ Ibidem, s. 438–546.

nie tylko dla zawodowych badaczy. Wiele ustaleń i podanych informacji mogłoby zostać wykorzystanych przez polskie urzędy konsularne oraz instytucje, zajmujące się ochroną polskiego dziedzictwa kulturowego na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej.

Pozostaje zatem mieć nadzieję, że niniejszy tekst, choć w minimalnym stopniu, wywoła stosowną dyskusję w rozmaitych kręgach. Liczę także, iż dzięki powyższym zapisom, polscy autorzy, podejmujący w swych pracach tematykę Polaków na Ukrainie, zdecydują się sięgnąć do ustaleń badawczych swoich kolegów po fachu.

Piotr Olechowski

Bibliografia

Niepublikowane prace doktorskie

Коцур В.В., *Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст.-початку XXI ст.*, Київ 2020, Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, на правах рукопису.

Оліпер С.І., *Громадсько-політичне життя польської меншини правобережної України 90-х рр. XIX – на початку XX століття*, Кам'янець-Подільський 2016, на правах рукопису.

Самсонюк Т.М., *Поляки рівенщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.)*, Острог 2015 р., дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на правах рукопису.

Ткач В.М., *Польська національна меншина тернопільщини: соціально-правовий та культурно-освітній аспекти (кінець XX–початок XXI ст.)*, Тернопіль 2018, кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Opracowania

Калакура О., *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті*, Київ 2007.

Samsoniuk T., *Jeńcy września 1939 r.*, Łuck 2018.

Materiały internetowe

Калакура Олег Ярославович; <https://ipiend.gov.ua/employee/kalakura-oleh-iaroslavovych/> [dostęp: 30.12.2020].

Парафія св. Йоана з Дукаї. Розклад служб; <https://www.janzdukli.org.ua/rozklad-sluzhb/> [dostęp: 4.01.2021].

Piotr Olechowski

Historical Research Office of the Institute of National Remembrance (IPN)
in Warsaw

**“On Poles in Ukraine”. An Overview of Modern
Ukrainian Academic Papers on the Polish
Population**

Keywords

Poles in the East, Ukraine, scientific research, Polish minority in Ukraine,
doctoral theses

Summary

This article serves as an overview of selected modern academic papers on the Polish minority living in Ukraine prepared at Ukrainian higher education institutions. Papers defended in the years 2015–2020 at such institutions in Ostroh, Kamianets-Podilskyi, Pereiaslav-Khmelnytskyi and Ternopil were analysed. Considering that those publications are available online in full text, the author of this article deems it beneficial to present the conclusions of Ukrainian academics to Polish readers. This will enable the former to compare the results of scientific work, offer them a broader perspective on the state of research on the Polish minority in Ukraine, and provide an opportunity to discover the source database, especially in the context of Ukrainian archives. In turn, this should allow for a faster and more convenient gathering of relevant fonds for the purposes of future research trips.

Петр Олеховский

Бюро исторических исследований Института национальной памяти,
Варшава

**«Что пишут о поляках на Украине». Обзор
современных украинских научных трудов
о польском населении**

Ключевые слова

Поляки на востоке, Украина, научные исследования, польское на-
цменьшинство на Украине, кандидатские диссертации

Резюме

В статье представлен обзор ряда современных научных работ по теме польского нацменьшинства на Украине, написанных в местных университетах. Автор статьи проанализировал диссертации, защищенные в 2015–2020 гг. в высших учебных заведениях в Остроге, Каменце-Подольском, Переяслав-Хмельницком и Тернополе. Учитывая, что многие труды полностью выложены в открытый доступ в сети Интернет, автор видит необходимость в ознакомлении польских читателей с научными заключениями украинских исследователей. Таким образом, они смогут сравнить итоги научных исследований и ознакомиться с более широким научным контекстом по теме польского нацменьшинства на Украине. У них также появится возможность ознакомиться с первоисточниками, в особенности с материалами, хранящимися в украинских архивах. Благодаря этому, отправляясь в научные поездки, заинтересованные лица смогут быстрее и эффективнее укомплектовать материалы из отдельных фондов (собраний).

Piotr Olechowski

Zentrum für Historische Forschung des IPN in Warszawa

„Sie berichten über die Polen in der Ukraine”. Eine Übersicht über die gegenwärtige ukrainische wissenschaftliche Abhandlungen bezüglich der polnischen Bevölkerung

Schlüsselwörter

Polen im Osten, Ukraine, wissenschaftliche Forschung, polnische Minderheit in der Ukraine, Dissertationen

Zusammenfassung

Der Artikel präsentiert eine Übersicht über die ausgewählte gegenwärtige wissenschaftliche Arbeiten über die polnische Minderheit in der Ukraine, die an dortigen Hochschulen verfasst wurden. Es wurden die in den Jahren 2015–2020 an den Universitäten in Ostroh, Kamjanez-Podilskyj, Perejaslaw und Ternopil verteidigten Dissertationen analysiert. Da die kompletten Arbeiten online verfügbar sind, erkennt der Autor das Bedürfnis, die Beschlüsse der ukrainischen Wissenschaftler den polnischen Lesern darzustellen. Auf dieser Weise haben sie die Möglichkeit, die Ergebnisse der wis-

senschaftlichen Arbeit zu vergleichen und den Stand der Forschung über die polnische Minderheit in der Ukraine außer der im eigenen Land besser kennenzulernen. So haben sie auch eine Chance, die Quelldatenbank kennenzulernen, insbesondere im Hinblick auf die ukrainische Archive. Im Fall von ihren eigenen Forschungsreisen wird es ihnen erlauben, den Inhalt der einzelnen Archivbestände schneller und wirksamer zu vervollständigen.